

Олександр Мазепа
(Острог)

“ЗАМІТКИ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ГЕРАЛЬДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ”

У статті детально розглянуто та проаналізовано “Замітки до української геральдичної термінології”, як перше довідкове науково-популярне видання Українського Генеалогічного і Геральдичного Товариства, в якому було подано термінологію, основні приписи і особливості української геральдики.

Ключові слова: геральдична термінологія, герб, геральдичний щит, геральдичні кольори, корона, щитотримачі, блазонування, Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство.

Александр Мазепа. “Заметки к украинской геральдической терминологии”.

В статье подробно рассмотрено и проанализировано “Заметки к украинской геральдической терминологии”, как первое справочное научно-популярное издание Украинского Генеалогического и Геральдического Общества, в котором было подано терминологию, правила и особенности украинской геральдики.

Ключевые слова: геральдическая терминология, герб, геральдический щит, геральдические цвета, корона, щитодержатели, блазонирование, Украинское Генеалогическое и Геральдическое Общество.

Oleksandr Mazepa. “Notes for Ukrainian Heraldic Terminology”.

The article examined in detail and analyzed in “Notes to the Ukrainian heraldic terminology”, as the first scientific and popular edition of Ukrainian Genealogical and Heraldic Society, which was filed with terminology and rules of Ukrainian heraldry.

Key words: heraldic terminology, coat of arms, heraldic shield, heraldic colors, crown, description of the arms, Ukrainian Genealogical and Heraldic Society.

Процес сучасного українського державотворення ознаменувався помітним інтересом суспільства до своєї геральдичної спадщини і зародженням широкомасштабного процесу міського герботворення. З огляду на це, постала необхідність згадати і розглянути в контексті сучасного стану геральдики діяльність українських наукових установ в діаспорі, які зробили вагомий внесок у відродження, становлення та популяризацію цієї науки після Другої світової війни. Зокрема йдеться про Українське Генеалогічне і Геральдичне Товариство (далі – УГГТ), засноване в липні 1963 р. О. Оглоблином, Л. Винарем та Р. Климкевичем в м. Маямі (США). Товариство об'єднало багатьох українських дослідників та прихильників (аматорів) геральдики, вексилології, сфрагістики і нумізматики з різних країн світу.

У теперішній українській історіографії відсутнє комплексне дослідження, присвячене діяльності УГГТ. Наукова діяльність УГГТ в період 1963–1972 рр. залишається маловідомою широкому загалу українських дослідників геральдики, оскільки більшість видань УГГТ (“Бюлетень для членів УГГТ”, “Додатки до Бюлетеня для членів УГГТ” (далі – “Додатки”) та “Записки УГГТ”) у силу технічних та фінансових обмежень видавалися циклоstileвим способом за допомогою копіювальної техніки (мімеограф) в незначній кількості примірників, що сьогодні є бібліографічними раритетами. Так як більшість видань УГГТ ще чекають на дослідження, метою даної статті є проаналізувати “Замітки до української геральдичної термінології” (далі – “Замітки”), які виходили як складова частина “Додатків”.

Період 1963–1970 рр. характеризувався пошвавленням геральдичних студій в діаспорі, що було пов'язане зі створенням УГГТ, започаткуванням окремої рубрики, присвяченої геральдиці, генеалогії та сфрагістиці на сторінках фахового журналу “Український історик”. Однак на той час не було видань та спеціальної літератури, яка б в достатній мірі знайомила з усіма нюансами геральдичної науки. Про це неодноразово наголошував і відомий геральдист М. Битинський, з яким секретар Товариства Р. Климкевич підтримував тісні дружні та наукові контакти.

Тому цілком вмотивовано Р. Климкевич вирішив у виданнях УГГТ подати основні приписи класичної геральдики, а також зосередитись на термінології з огляду на роль та значення геральдики, та її застосуванні у різних сферах суспільного життя. З огляду на те, що більшість нових членів УГГТ не були фахівцями з геральдики, поява "Заміток до української геральдичної термінології" як довідкового видання мала на меті ознайомити та заповнити прогалини у знаннях теоретичної (формальної) геральдики.

У "Замітках", які виходили як складова частина "Додатків", Р. Климкевич вирішив подати конкретні роз'яснення щодо основної термінології, яка використовується в геральдиці. Це було надзвичайно важливим з огляду того, що в європейській геральдиці віддавна утвердилися певні правила складання, опису гербів, яких потрібно дотримуватися. Всього протягом 1965–1967 рр. з'явилося 16 випусків "Заміток". Редактором видання був Р. Климкевич. Подаючи в контексті "Заміток" окремі аспекти формування національних геральдичних систем, які базуються на історичному досвіді та сучасних вимогах, український геральдист тим самим наголошує на необхідності досконалого вивчення теоретичної геральдики, історії розвитку української герботворчості з її особливостями.

У першому випуску Р. Климкевич зосередився на історії становлення геральдики, подав основні складові елементи герба [3, арк. 2]. У другому та третьому випусках "Заміток" Р. Климкевич головну увагу звернув на гаму кольорів, яка використовується в українській геральдиці – 5 основних барв і 2 метали. Кольорові фарби разом з металами виконують у геральдиці надзвичайно відповідальну роль: вони створюють певне враження від малюнка, чітко акцентуючи увагу на домінуючих фарбах, їх символіці. У тому ж контексті Р. Климкевич згадує про основне правило вживання барви. Адже приписи геральдики суворо застерігають від того, щоб подавати кольорову фігуру на кольоровому тлі, метал на металі [4, арк. 1].

Слід зазначити, що символіка кольору набула неоднозначності при вживанні в конкретній країні, бо колір тісно почали прив'язувати до національних, історичних, релігійних, етнографічних особливостей. Оскільки кожному з геральдичних кольорів надавалося різне символічне значення, то автором було окремо подано їх тлумачення в "Замітках" [5, арк. 1].

Окремо при характеристиці геральдичних кольорів, автор подає особливості їх застосування в українській геральдиці. На думку дослідника червоний колір (червіль) "улюблена барва староукраїнських родових гербів і переважаюча в українській земській геральдиці, як теж у герботворенні козацької доби" [5, арк. 1]. Щодо синьої барви (блакиті) Р. Климкевич вказує, що "українська геральдика користується виключно блакитною, себто ясно-синьою барвою, подібно, як німецька, польська, литовська, білоруська, чеська й угорська, а не темно-синьою, як напр. британська і близько споріднена з нею канадійська чи північно-американська геральдика" [5, арк. 1]. Щодо багряного кольору, дослідник зазначає, що його не було в середньовічній українській геральдиці і з'явився він на межі XVII–XVIII ст. та "визначається притаманним для української геральдики відтінком, а саме т.зв. малиновим, себто бурячковим, в протиставленні до багра чи т.зв. пурпуру в Іспанії, Франції чи Англії, де він у дійсності фіолетний, або в Німеччині, де він буро-червоний і вживається тільки в гербовому оточенні, як напр. нащитні корони й т.д." [5, арк. 1].

Підсумовуючи вищенаведені відомості, Р. Климкевич виділяє особливі риси української геральдики з огляду на гаму кольорів. Серед них він вказує на наявність 5 барв і 2 металів; особливе замилювання до червоної барви; притаманний для України й країн спорідненої геральдичної культури блакитний відтінок синьої барви, як теж особливий для української геральдики бурячково-малиновий відтінок багряного кольору; відсутність т.зв. нейтральних кольорів, що, на думку автора, можуть бути металами або кольорами; відсутність кольорів, які використовувались не так часто в західноєвропейській геральдиці, зокрема сірий в Швейцарії та жовтогарячий (помаранчевий) в Нідерландах [5, арк. 1].

У четвертому випуску автор подає відомості про сторони щита, звернувши при цьому увагу на те, що зображення в гербі сприймається з боку реального щитотримача, тобто людини, яка стоїть за щитом: на малюнку для глядача лівий бік буде правим, а правий – лівим. Сторони щита описуються по відношенню до людини, що стоїть за щитом, тобто тримає щит в руках. На думку Р. Климкевича, "правило означування гербових сторін є загально прийняте й обов'язуюче в геральдиці від самих її початків, коли щити були дійсною складовою частиною озброєння й лицарського убору гербоносців" [6, арк. 1]. У контексті розгляду сторін щита відомий гераль-

дист зупиняється також на особливостях розміщення фігур людиноподібних істот чи тварин, зазначивши, що в українській та західноєвропейській геральдиці вони повернуті праворуч (лівий бік від глядача), на відміну від польської геральдики, яка, на думку вченого, “залюбки звертає їх у їхню ліву сторону”. Однак у ліву сторону були повернуті зображення козака в гербах Запоріжжя, Гетьманщини і в часи Центральної Ради. У таких випадках пише автор “...виїмки з цього правила в українській і західно-європейській геральдиці дуже рідкі та вони сприймальні й оправдані тільки тоді, якщо обосновані історичними та іншими чинниками... в таких випадках зворот в ліву сторону мусить бути зазначений у гербописі. Це правило дотичить не тільки гербового титула (нащитної фігури), але теж гербового нашоломника, якщо ним є виображення особи чи тварини” [6, арк. 1].

У п'ятому та шостому випусках “Заміток” Р. Климкевич детально розглянув поділи щита в геральдиці. Зазначимо, що в більшості випадків щит буває розділений на декілька частин, кожна з яких називається полем. Цей принцип називається діленням щита і припускає, що щит може бути розділений прямими або фігурними лініями, що виходять із строго певних точок і йдуть в певних напрямках. Залежно від цього у геральдиці допустимі прості і складні поділи щита. Зауважимо, що автор зосередився лише на розгляді простих (основних) поділах щита, як розтин, перетин, скіс праворуч і скіс ліворуч. Одночасно з роз'ясненнями відносно поділу щита вчений наводить приклади блазонування (опису) гербів міст Бережани, Бахмут, Ізмаїл та ін [7, арк. 1; 8, арк. 1].

Окремі випуски “Заміток” були присвячені вексилології, нумізматиці та сфрагістиці, адже у дисциплінарному відношенні та предметною діяльністю вони пов'язані з геральдикою. У сьомому випуску “Заміток”, присвяченому вексилології, Р. Климкевич зупинився на визначенні (дефініції) понять прапорництво та вексилологія. На думку вченого, прапорництво є більш ширшим і охоплює прапорознавство (вексилологію) як наукове знання, прапорне мистецтво і прапорне право. В окремих тезах подано історію формування вексилології, яка до XIX ст. була частиною геральдики. Це зумовлювалося тим, що на давніх прапорах і знаменах використовувалися переважно геральдичні символи. У середині XX ст. вексилологія виокремилась у самостійну дисципліну. Розвиток української вексилології як наукової дисципліни, на думку Р. Климкевича, був пов'язаний з діяльністю М. Битинського [9, арк. 1].

У наступному випуску автор висвітлив окремі аспекти теоретичних засад сфрагістики. Подав визначення таких термінів, як печатник, печаткар, печатезнавець. Українська сфрагістика мала від давніших часів певне розчленування матеріалів печатних відтисків, напр. металів (золото, срібло, оливо) чи ін. речовин (віск, сургуч тощо). Сфрагістичні пам'ятки були малодослідженою цариною вітчизняної історії, поміж тим, як зазначав Р. Климкевич, печатки – це джерело української геральдики: “Печатництво значно давніше від гербовництва та було (особливо в Україні) одним із важніших джерел герботворення. Сфрагістика й геральдика запліднювали себе взаїмно, однаке з часом печаті дали першенство гербам, ставши переважно їхніми графічними (безбарвними) заступниками (подібне явище бачимо теж у розвитку прапорів – дуже часто поліхромічних і графічно-поліхромічних заступників гербів)” [10, арк. 1]. У дев'ятому випуску “Заміток”, Р. Климкевич аналізує становлення української нумізматики, подає дефініції окремих термінів [11, арк. 1].

У 10-11 випусках автор детально розглянув такі складові елементи герба, як щитотримачі, девіз, мантія та намет [13, арк. 1]. Щодо особливостей використання щитотримачів в українській геральдиці вчений зазначив: “Виступають вони в гербах родових, територіяльних і інших. У випадку родових гербів щитодержці ограничені в більшості країн, як теж в Україні, тільки для вжитку титулованої шляхти (баронів, графів і т.д.) та високої аристократії (князів, тощо). Повинні вони мати будь-який зв'язок з історією гербоносця або зовсім зо змістом герба, як напр. скит і українець у гербів графів Розумовських, два ченці (монахи – натяк на ім'я гербоносця) в гербі князівства Монако й т.д.” [12, арк. 1].

Щодо девізу, який написаний на стрічці внизу герба, однак не є обов'язковою і постійною частиною герба, Р. Климкевич вказував, що гасла (девизи) “виступають переважно в гербах титулованої шляхти й високої аристократії, як теж у територіяльних, церковних і інших... В українській геральдиці побажані гасла українською, латинською, грецькою або церковнослов'янською мовами (з історичних причин допускальні теж виїмково інші мови)” [12, арк. 1].

Серед інших випусків “Заміток”, вкажемо на ті, в яких автор детально зупинився на характеристиці найбільш поширеного у геральдиці елемента герба – корони, що виступає геральдичним зна-

ком гідності. Корона може бути геральдичною фігурою – тобто, елементом, зображеним у щиті. Цей елемент може виступати сам по собі (як самостійна фігура) або у складі якогось цілісного елемента. За межами щита корона може виступати як "рангова" (увінчує щит чи всю геральдичну композицію і вказує на статус власника герба) або як деталь щитотримача. Оскільки "рангові" корони напрацьовувалися в кожній конкретній системі, залежно від того, яка була ієрархічна драбина та які склалися геральдичні традиції. Так автор серед "рангових" (ступеневих) корон виділяє лицарську, баронську, графську, королівську корони, княжі митри [14, арк. 1]. Зосередившись на їх детальній характеристиці, дослідник подає їх графічні зображення у вигляді малюнків.

Так, на думку Р. Климкевича, баронська корона в українській геральдиці була представлена 2 різновидами: на території Австро-Угорщини, куди входили західноукраїнські землі, була поширена корона, що мала 7 зубців з перлами на кінцях (в обводі їх 12). На українських територіях, що потрапили до складу Російської імперії, як зазначає Р. Климкевич, був поширений інший вид баронської корони, яка була подібна до французької: "...обруч перевитий скісно в трьох місцях (в обводі в шістьох) перловим шнуром, якою користувалися роди на просторі колишньої російської займанщини" [14, арк. 1].

Р. Климкевич, який дотримувався принципів німецької геральдики, і відзначав її вплив на геральдику сусідніх країн, намагається обґрунтувати використання баронської корони, яка має 7 зубців з перлами на кінцях збігом історичних обставин: "склалося так, що всі інші геральдичні корони (шляхетська, лицарська, графська, княжа митра) є тотожні з німецькими, отже французька баронська, запроваджена Росією, є новотвором непритаманним для традицій української геральдики" [15, арк. 1].

Графською короною, яка має дев'ять зубців з перлами на кінцях, зазначає вчений, користувалися знатні шляхетські роди на всіх українських землях. Графська і королівська корони, княжа митра була тотожні за своїм виглядом, що свідчило про той факт, всі рангові корони в кожній європейській країні були однаковими у межах одного титулу [15, арк. 1].

В останніх двох випусках "Заміток" вчений подав класифікацію геральдичних і негеральдичних прапорів. Зокрема йшлося про прапори, які в той чи інший спосіб були пов'язані чи непов'язані з гербами відносно фігур, кольорової гама, полів щита [17, арк. 1; 18, арк. 1].

Віддаючи належне цьому виданню, поява якого на той час була викликана відсутністю спеціальної літератури з вітчизняної геральдики, слід все ж таки вказати на деякі недоліки. Не було дотримано структурованої подачі матеріалу: сконцентрувавши увагу у перших шести випусках "Заміток" на складових герба – щиті, найважливіших поділах поля, кольорах та металах, прийнятих у геральдиці, Р. Климкевич наступні випуски присвячує таким дисциплінам, як вексилнологія, сфрагістика та нумізматики, однак в 10-14 випусках знову повертається до розгляду складових елементів герба. Не було розглянуто відомим геральдистом інших складових частин герба, таких як шолом і нашоломники, не зазначено про форми геральдичних щитів, не згадано про геральдичні фігури, як утворюються внаслідок поділу герба. Окремі зауваження стосуються того, що автором не було роз'яснено певною мірою правил побудови та блазонування герба. Хоча блазонування дає можливість точно відтворити герб за відсутності його зображення.

Однак, видання заслуговує на повагу, адже відомим геральдистом Р. Климкевичем було розглянуто питання геральдичної термінології. Крім того, члени УГГТ отримали можливість ознайомитися з основними приписами формальної геральдики. Оскільки "Замітки" в "Додатках" видавалися на правах рукопису циклоstileвим способом, вони не потрапили до числа багатотиражних видань, і до сьогодні залишаються невідомими для тих, хто цікавиться та займається проблемами української геральдики. Адже УГГТ було громадською організацією і не мало змоги широко тиражувати такі. Сподіваємося, що найближчим часом усі видання УГГТ будуть опубліковані і введені до широкого обігу, так як "Бюлетені УГТ", видані окремою книгою [2].

Джерела та література:

1. Атаманенко А. Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність / А. Атаманенко. – Острог: НаУОА, 2010. – 671 с.
2. Матеріали до історії Українського історичного товариства / [ред. А. Атаманенко]. – Нью-Йорк; Острог, 2006. – 383 с.
3. Р.О.К. [Роман Орion Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 1 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1965. – Січень-лютий. – Ч. 1(9). – 2 арк.

4. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 2 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1965. – Березень-квітень. – Ч. 2 (10). – 2 арк.
5. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 3 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1965. – Травень-червень. – Ч. 3 (11). – 2 арк.
6. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 4 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1965. – Липень-серпень. – Ч. 4 (12). – 2 арк.
7. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 5 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1965. – Вересень-жовтень. – Ч. 5 (13). – 2 арк.
8. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 6 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1965. – Листопад-грудень. – Ч. 6 (14). – 2 арк.
9. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 7 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1966. – Січень-лютий. – Ч. 1 (15). – 2 арк.
10. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 8 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1966. – Березень-квітень. – Ч. 2 (16). – 2 арк.
11. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 9 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1966. – Травень-червень. – Ч. 3 (17). – 2 арк.
12. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 10 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1966. – Липень-серпень. – Ч. 4 (18). – 2 арк.
13. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 11 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1966. – Вересень-жовтень. – Ч. 5 (19). – 2 арк.
14. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 12 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1966. – Листопад-грудень. – Ч. 6 (20). – 2 арк.
15. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 13 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1967. – Січень-лютий. – Ч. 1 (21). – 2 арк.
16. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 14 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1967. – Березень-квітень. – Ч. 2 (22). – 2 арк.
17. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 15 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1967. – Травень-червень. – Ч. 3 (23). – 2 арк.
18. Р.О.К. [Роман Оріон Климкевич]. Замітки до української геральдичної частини. 16 частина / Р. Климкевич // Додаток до Бюлетеня для Членів УГГТ (На правах рукопису). – 1967. – Липень-серпень. – Ч. 4 (24). – 2 арк.